

هدایت الهی و مسیر سعادت

سیر منطقی و خلاصه جلسه سوم

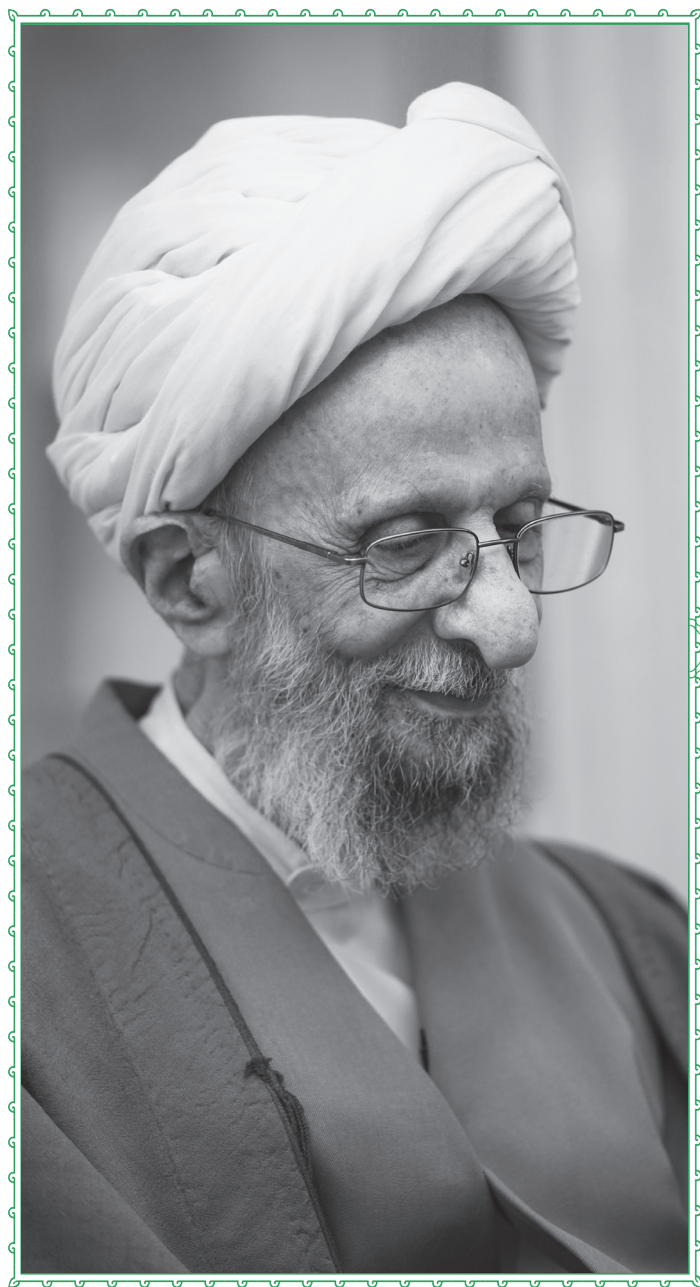
«به سوی بهار»؛ نگاهی دوباره به سلسله

جلسات شرح دعای ۴۴ صحیفه سجادیه

توسط مرحوم علامه مصباح یزدی رحمۃ اللہ علیہ

کاری از رسانه @MESBAHYAZDI-IR

بسم الله الرحمن الرحيم

• ارتباط منطقی بین مباحث

۱. مقدمه: متن دعا

فراز «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّنَا بِمِلَّتِهِ» (ستایش خداوندی که برای هدایت ما در طریق صحیح، دین خود را به ما ارزانی داشته و شریعت خود را مخصوص ما گردانید) «زمینه ساز ورود به دو نوع هدایت عام و خاص و مقدمه‌ای برای سلوک راه‌های احسان است.

۲. هدایت عام و خاص

مفهوم دو نوع هدایت عام و خاص تبیین می‌شود و به این پرسش، پاسخ داده می‌شود که هدایت الهی تا کجا دستگیر انسان خواهد بود. و از آنجایی که در فراز دعا، دو واژه «دین» و «ملت» به کار برده شده است، به تفاوت این دو واژه پرداخته می‌شود و مراد از «وَاخْتَصَّنَا بِمِلَّتِهِ» (شریعت خود را مخصوص ما گردانید) تبیین می‌گردد.

۳. سلوک راه‌های احسان

با توجه به جمله «سَبَّلْنَا فِي سُبُلِ إِحْسَانِهِ» (هموار ساختن تمام طرق نیکوکاری را بر ما منت نهاد) و مقدمه قبلی، روشن می‌شود که خداوند، راه‌های عمومی احسان را با هدایت عام به همگان آموخته است و تنها کسانی که هدایت عام الهی را پذیرفته و شکرگزارش بودند با هدایت خاص، به راه‌های خاص احسان برده می‌شوند.

هدایت عام الهی از محیط خانواده و توسط تربیت پدر و مادر آغاز می‌شود و کسانی که این هدایت عام الهی را پذیرفته و شکرگزار پدر و مادر خویش باشند، به هدایت خاص الهی راه می‌یابند.

بنابراین توجه به تربیت دینی فرزندان در محیط خانواده از اهمیت بالایی برخوردار بوده است و اکنون باید از چالش‌های تربیت دینی در عصر حاضر گذر کرد و نسبت به هجوم فرهنگ الحادی در جامعه هشیار بود.

۴. حسن فعلی و حسن فاعلی

در فراز بعدی، «رضوان الهی» به عنوان والاترین هدف از طی راه‌های احسان و نیک بیان شده است. برای توضیح این مفهوم، ابتدا بحثی در خصوص مفهوم عمیق نیت و رابطه آن با اعمال نیک بیان می‌شود. در نتیجه، «نیت» به عنوان ملاک ارزش‌گذاری اعمال، مطرح می‌شود. پس از آن به مراتب نیت اشاره شده، سپس «رضوان الهی» به عنوان بالاترین مرتبه نیت بیان می‌گردد که تنها با عنایت خداوند می‌توان به آن دست یافت.

• خلاصه مباحث

۱. مقدمه: متن دعا (حمد و سپاس خداوند برای هدایت)

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّنَا بِمِلَّتِهِ وَسَبَّلَنَا فِي سُبُلِ إِحْسَانِهِ لِنَسْلُكَهَا بِمَنِّهِ إِلَى رِضْوَانِهِ حَمْدًا يَتَقَبَّلُهُ مِنَّا وَيَرْضَى بِهِ عَنَّا؛ (ستایش خداوندی که برای هدایت ما در طریق صحیح، دین خود را به ما ارزانی داشته و شریعت خود را مخصوص ما گردانید و هموار ساختن تمام طرق نیکوکاری را بر ما منت نهاد تا به بالاترین مقام رضای الهی نائل شویم. حمد و سپاسی که مورد پذیرش و رضایتش باشد.)»

۲. هدایت عام و خاص

امام زین العابدین علیه السلام در این فراز از دعا مجدداً به مسئله مهم هدایت بشر به دست توانای خداوند اشاره دارند. پیش از این، بیان شد که خداوند متعال بشر را از دو راه به مسیر صحیح، هدایت و راهنمایی فرموده که از آن به هدایت تکوینی و هدایت تشریعی یاد شده است. در این فراز، حضرت به دو نوع دیگر از هدایت و فعل الهی اشاره دارند که از این دو نوع هدایت به «هدایت عام و خاص» تعبیر شده است.

۱. هدایت عام: ارائه طریق به سوی مقصد

خدای متعال، همه عالم هستی از جمله انسان را به سوی مقصد و مقصودی خاص راهنمایی و هدایت کرده است.

این هدایت شامل همه بندگان، حتی منکرین و معاندین نیز می‌شود. این شیوه از هدایت و راهنمایی نوعی ارائه طریق است و بس. پذیرش و عدم پذیرش آن با خود افراد است؛ «إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا»؛ ما به انسان راه را نشان دادیم؛ خواه سپاسگزار این راهنمایی بوده و در مسیر صحیح قدم بردارد و خواه کفر ورزد و در راه دیگری ره سپرد^۱. منظور از تعبیر «هَدَانَا لِحَمْدِهِ»؛ ما را هدایت کرد تا او را بستاییم» در فراز قبلی دعا، ممکن است به هدایت عام اشاره داشته باشد.

۲. هدایت خاص: ایصال الی المطلوب

پس از ارائه طریق از سوی خداوند متعال، برخی از بندگان، نافرمانی کرده و در نتیجه از هدایت‌های بعدی محروم می‌شوند؛ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»؛ همانا خداوند، گنه‌کاران را هدایت نمی‌کند^۲. اما آن عده از بندگان الهی که به این دعوت الهی پاسخ مثبت داده، سپاسگزار آن بوده و در مسیر ارائه شده بمانند، مشمول مرحله بعدی دعوت و هدایت می‌شوند. در این مرحله، علاوه بر ارائه طریق، «ایصال الی المطلوب» نیز صورت می‌پذیرد. خدای متعال به این گروه از بندگان کمک می‌کند تا مسیر سعادت و کمال را بیمایند و به سرمنزل مقصود راه یابند.

امام سجاد علیه السلام در فراز «جَعَلْنَا مِنْ أَهْلِهِ»؛ ما را از کسانی قرار داد که شایسته ستایش او هستند» و فراز «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي

۱. سوره انسان، آیه ۳.

۲. سوره منافقون، آیه ۶.

حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّصْنَا بِمِلَّتِهِ؛ ستایش خداوندی که برای هدایت ما در طریق صحیح، دین خود را به ما ارزانی داشته و شریعت خود را مخصوص ما گردانید» به هدایت خاص و تکوینی خداوند اشاره دارند.

اگر هدایت خاص نبود چه می شد؟

اگر ارسال انبیای الهی و ارائه ادیان و شرایع نبود انسان به گمراهی گرفتار می شد. گواه صادق این ادعا، گمراهی و انحرافی است که بشر امروز با همه ادعاهایش در پیشرفت تمدن و ابداعات، تنها به دلیل روی گردانی از مسیر حق و منبع لایزال وحی الهی، گرفتار آن است.

تفاوت دین و ملت

امام سجاد (علیه السلام) در این بخش از دعا «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّصْنَا بِمِلَّتِهِ» از دو تعبیر «دین» و «ملت» استفاده کرده اند؛ اما این دو تعبیر به چه معناست؟ به ادعای اهل لغت «دین» و «ملت» دارای مصداق واحدند، اما مفهوم متفاوتی دارند. دین، به معنای طاعت، جزا و پاداش شامل مجموعه دستورهایی است که از جانب خدای متعال صادر شده و باید اطاعت کرد تا به پاداشش رسید. اما وقتی فقط به بُعد فرمانبرداری و عمل به دستورهای دین از طرف دین داران توجه شود، به آن «ملت» نیز گفته می شود.

اختصاص دین و ملت به مسلمانان

وجه استفاده از تعبیر «وَ اخْتَصَّصْنَا بِمِلَّتِهِ» در عبارت دعا چیست؟ مگر خدای متعال، دین اسلام را فقط برای ما مسلمان ها نازل کرده است؟

پاسخ: اینکه دین مقدس اسلام یا ملت اسلام، به گروهی ویژه اختصاص داشته باشد یا نه، ناظر به همان بحث هدایت عام و خاص است. بدیهی است که اسلام به عنوان یک راه درست و صراط مستقیم الهی، طریقی برای همه بندگان خداست و به فرد، گروه یا ملت خاصی اختصاص ندارد. مقصود امام زین العابدین علیه السلام در عبارت «حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّصَنَا بِمِلَّتِهِ»، اختصاص تکوینی مسلمانان و مؤمنان به دین و ملت خداوند یعنی اسلام است.

۳. پیمودن راه‌های احسان و نیکو

تعبیر «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ... سَبَّلَنَا فِي سُبُلِ إِحْسَانِهِ لِنَسْلُكَهَا بِمِثْلِهِ إِلَى رِضْوَانِهِ؛ ستایش خداوندی که ... هموار ساختن تمام طرق نیکوکاری را بر ما منت نهاد تا به بالاترین مقام رضای الهی نائل شویم». نشان از وجود راه‌هایی دارد که انسان فقط با پیمودن آن، اهل برّ و نیکوکاری می‌شود. عنایت دیگری که خداوند متعال به ما ارزانی داشته، این است که دستان را گرفته و مانند دلیل و راهنمای کاروان، ما را به طرق و راه‌های احسان و نیکوکاری رهنمون شده و در همان راهی که باید باشیم، راهنمایی کرده و در آن قرار داده است.

به نظر می‌رسد این بیان حکیمانه، ناظر به این معنا باشد که خداوند به‌طور عام همه بندگان خود را راهنمایی و هدایت کرده است: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا؛ ما به انسان راه را نشان دادیم؛ خواه سپاسگزار این راهنمایی بوده و در مسیر صحیح قدم بردارد و خواه کفر ورزد و در راه دیگری

ره سپرد»^۳. عده‌ای از بندگان، راه خطا و عصیان را در پیش گرفته و منحرف شدند؛ اما عده‌ای دیگر از آن‌ها به خداوند مؤمن شده و سپاسگزار هدایت الهی شدند. در نتیجه در مسیری که هدایت شدند، قرار گرفتند. اما باید توجه داشت که حتی پس از هدایت اولیه، انسان نیازمند راهنمایی مداوم الهی است، زیرا خطر گمراهی همواره وجود دارد. اگر عنایت خاص خدا نباشد، حتی کسانی که به بالاترین درجات ایمان و اخلاص رسیده‌اند نیز در معرض خطر هستند.

۱. ایمان اولیه و هدایت الهی

اولین مراتب ایمان، حتی اگر ظاهری و ناشی از تربیت والدین و قرار گرفتن در یک محیط امن خانوادگی باشد، نعمتی است که انسان را در مسیر الهی قرار می‌دهد. خداوند نه تنها مسیر سعادت را نشان می‌دهد، بلکه دست عده‌ای را از کودکی گرفته و تا رسیدن به رضوان الهی، هدایت می‌کند.

۲. اهمیت تربیت دینی در گذشته

بیان این نکته تربیت در اینجا مناسب است که در گذشته، تربیت صحیح خانوادگی با راهنمایی مربیان و معلمان خوب و علما و بزرگان، فرزندان را از کودکی در مسیر خدا قرار می‌داد. ارزش‌های دینی در محیط‌های تربیتی حاکم بود و کودکان با احترام به بزرگترها و رعایت آداب معاشرت وارد جامعه‌ای سالم‌تر می‌شدند.

۳. سوره انسان، آیه ۳.

۳. چالش‌های تربیت دینی در عصر حاضر

امروزه، کودکان، دیگر چنین تربیت نمی‌شوند؛ این نوع تربیت با معلمان و مربیان دین‌شناس و متدین، کمتر یافت می‌شوند و در نتیجه جوامع لیبرالیستی، کودکان و جوانان را لذت‌محور بار می‌آورند، به گونه‌ای که دیگر خود لذت‌های مادی برای آنان مهم است، نه پدر و مادر و احترام به آن‌ها که منجر به کاهش انگیزه برای خداشناسی، عبادت و شکرگزاری می‌شود.

وقتی فرزندی چنان تربیت نشود که شاکر زحمات و الطاف والدینش باشد، طبیعی است که اساساً انگیزه‌ای برای شکر و سپاسگزاری ندارد تا شاکر خدایش باشد؛ چراکه این دو نوع شکر با یکدیگر پیوند دارند. فرمود: «أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلَوْلَا الَّذِيكُ» (ای انسان! شکرگزار من و پدر و مادرت باش)

۴. هجوم فرهنگ الحادی و لزوم هوشیاری

اکنون موج بی‌دینی و فرهنگ الحادی غربی به ارزش‌های دینی ما هجوم آورده است. والدین و مربیان باید مراقب باشند تا غذایی که غرب را فرا گرفت، دامن‌گیر ما نشود. پیشینیان متحمل زحمات زیادی شده و ما را در چنین مسیرهایی قرار داده‌اند. اما ما همچنان در معرض خطریم. تنها دست عنایت خداوند می‌تواند نجات‌بخش باشد.

۵. شکرگزاری و تداوم هدایت

اگر ما شاکر همان عنایات اولیه باشیم، خداوند همچنان دست ما را گرفته، مانع انحراف ما از مسیر صحیح خواهد

شد و ما را مشمول بهترین پاداش‌ها خواهد کرد. خودش فرمود: «به پدر و مادر احسان کنید»: وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا و آن‌گاه فرمود: «وقتی اهل احسان شدید، من به شما پاداش می‌دهم»: إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ^۱.

۴. حسن فعلی و حسن فاعلی

۱. آشنایی انسان با خوبی‌ها و بدی‌ها

انسان به‌طور فطری با کلیات خوبی‌ها و بدی‌ها آشناست، اما در تشخیص مصادیق دقیق آن دچار خطا می‌شود. به همین دلیل به راهنمایی‌های انبیای الهی نیاز دارد تا در تشخیص درست مصادیق، او را کمک کنند. فلسفه بعثت انبیای الهی همین بوده است.

۲. نیت در اعمال نیک

یکی از موارد اشتباه انسان، تشخیص درست هدفی است که برای تحقق آن هدف، کارهایی را انجام می‌دهد. گاهی خودِ عمل خوب است و فطرت انسان آن را مثبت تلقی می‌کند، اما نیت فاعل نادرست است، به تعبیر فنی‌تر، عمل دارای حُسن فعلی است ولی حُسن فاعلی ندارد. به همین دلیل پاداش اعمال خوب ممکن است برابر نباشد و بستگی به نیت فاعل دارد.

۵. سوره بقره، آیه ۸۳

۶. سوره توبه، آیه ۱۲۰.

۳. تفاوت امتیازها بر اساس نیت

عموم مردم به خوبی و بدی کارها توجه دارند، اما اهمیت به نیت‌ها و انگیزه‌ها، از ریزه‌کاری‌های دین است. در فرهنگ اسلامی، توجه به نیت در اعمال نیک اهمیت زیادی دارد و از اساسی‌ترین معیارهای ارزشی به شمار می‌آید. برای نمونه، ساختن مدرسه یا کمک به نیازمندان هر دو عمل نیک هستند اما پاداش آن‌ها بسته به نیت و هدف فاعل متفاوت است، شاید یک نفر با هدف مشهور شدن و دیگری فقط و فقط برای رضای خدا مدرسه بسازد.

۴. مراتب نیت در اعمال

انجام اعمال برای خداوند و رضای او نیز دارای مراتب مختلفی است. برخی افراد اعمال خود را به نیت رسیدن به نعمت‌های بهشتی و برخی دیگر برای فرار از عذاب جهنم انجام می‌دهند، در حالی که هستند کسانی که فقط به عشق و محبت به خداوند عمل می‌کنند. دو گروه اول شاید درک درستی از رضوان الهی نداشته و اخلاص برای خدا را به درستی درک نکنند.

۵. درک درست مفهوم رضای الهی

گروهی از افراد که در جهت رشد عواطف دینی خود تلاش کرده‌اند و محبت اهل بیت و خداوند را در دل دارند به درک عمیق‌تری از رضای الهی می‌رسند. آنان، حال کسی را که دلش مالا مال از محبت است و جز رضایت محبوب هیچ چیز دیگری نمی‌طلبد، درک می‌کنند؛ چیزی که در آیات

قرآن، روایات، ادعیه و مناجات‌های معصومان و عرفا و نقل‌های تاریخی از این افراد و حالات خوش آن‌ها یاد شده است.

۶. تمرین برای خلوص نیت

یکی از راه‌های رسیدن به خلوص نیت این است که روزانه دست‌کم یک عمل را تنها برای رضای خداوند انجام دهیم، بدون انتظار پاداشی. مثلاً در شبانه روز دو رکعت نماز فقط برای رضای خدا بخواند. با سعی و تلاش، آرام آرام به جایی برسد که با خود بگوید: «خدایا، اگر مرا به جهنم هم ببری، این دو رکعت را فقط برای خشنودی تو می‌خوانم!».

۷. هدف اعلا: رضوان الهی

هدف اعلاي انسان بايد رضوان الهی باشد؛ چنان‌که امام سجاده علیه السلام در عبارت «لِنَسْلُكَهَا بِمَمِّهِ إِلَى رِضْوَانِهِ؛ تا به بالاترین مقام رضای الهی نائل شویم» به این نکته اشاره فرموده که: خداوند متعال، ما را در راه صحیح یعنی مسیر احسان و نیکوکاری به راه انداخته تا به منظور کمک ما برای رسیدن به رضوان الهی، در زمره کاروان محسنین شویم. اما دستیابی به این هدف تنها و تنها با فضل، عنایت و هدایت خداوند ممکن است. فضل و عنایتی که خود، نعمتی است که باید شکرش را به جا آورد.

۸. سپاسگزاری از خداوند برای هدایت به حمد برتر

امام سجاده علیه السلام در فراز بعدی، خداوند را به خاطر رهنمون کردن ما به حمد مناسب و پذیرش حمد ما سپاس می‌گزارد. این یعنی بدون هدایت الهی، حتی در انتخاب حمد برتر موفق نبودیم و حتی اگر موفق به حمد هم می‌شدیم، آن حمد سزاوار خداوند بی‌نیاز نبود؛ در نتیجه خداوند هم حمد ما را قبول نمی‌کرد و از ما راضی نمی‌شد و اساساً ما به هدف اعلا که رضوان الهی باشد نمی‌رسیدیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَبَانَا بِدِينِهِ وَاخْتَصَّصَنَا بِمِلَّتِهِ وَسَبَّلَنَا فِي سُبُلِ إِحْسَانِهِ لِنَسْأَلَكَهَا بِمِثْلِهِ إِلَى رِضْوَانِهِ حَمْدًا يَتَقَبَّلُهُ مِنَّا وَيَرْضَى بِهِ عَنَّا؛ ستایش خداوندی که برای هدایت ما در طریق صحیح، دین خود را به ما ارزانی داشته و شریعت خود را مخصوص ما گردانید و هموار ساختن تمام طرق نیکوکاری را بر ما منت نهاد تا به بالاترین مقام رضای الهی نائل شویم. حمد و سپاسی که مورد پذیرش و رضایتش باشد.»

@mesbahyazdi_ir | mesbahyazdi.ir